

Yetmişli Yıllarda Kadın Hareketi: Yeni Bir Feminizmin Ayak Sesleri

SEVGİ ADAK

Türkiye’de feminist mücadelenin tarihi, dünyadaki feminist yazınla paralel olarak, feminist dalgaların tarihi olarak yazıla gelmiştir. Bir başka deyişle, bu tarih yazımının iskeletini feminist bir entelektüel arayışın, ideolojik ve politik mücadelenin yoğunlaştığı ve siyasî bir özne olarak örgütler aracılığı ile kamusal alanda ama özellikle de sokakta etkinlik kazandığı, yani bir *hareket* olarak görünür hale geldiği zaman dilimlerini temel alan bir dönemlendirme oluşturur. Buna göre Türkiye bağlamında birinci dalga, Osmanlı’nın son döneminden devralınan ve erken Cumhuriyet döneminde *Türk Kadınlar Birliği* (TKB) ve özellikle de birliğin ilk yıllarında kadınların siyasî haklarının kazanılması için verilen mücadelenin damgasını vurduğu, birliğin kapanması ile de önemli ölçüde yoğunluğunu yitiren mücadele sürecine işaret eder. 1980’lerin başından itibaren ortaya çıkan, ana karakterini patriyarkal toplumsal cinsiyet kalıplarına karşı radikal bir başkaldırının, kadın özgürleşmesi ve kadınların bağımsız örgütlenmeleri düşüncelerinin oluşturduğu hareket ise ikinci dalga olarak adlandırılır. İkinci dalga, eşit haklar mücadelesinin ötesine geçmeyi ve özel alanı politikleştirmeyi hedefleyerek ideolojik açıdan yeni bir feminizmi benimsemiştir ve bu anlamda da önemli bir kırılma olarak görülür. Geç Osmanlı-erken Cumhuriyet ve 1980 sonrasına odaklanan bu dönemlendirme çoğunlukla Türkiye’de feminizmin tarihi bağlamında kullanılsa da genel olarak kadın hareketi ve kadın hakları mücadelesi tarihi için de sıklıkla geçerli sayılmıştır. Her ne kadar feminist hareket –kadın hareketi ayrımı özellikle farklı kadın örgütleri ve feminist gruplar arasındaki güncel politik tartışmalarda önemsenen ve çokça altı çizilen bir ayrım olsa da, akademik ve hatta politik birçok metinde bu iki

tanımlama birbirinin yerine kullanılagelmıştır.

Türkiye’de kadın hakları mücadelesi ve feminist tarihin bu okumasına baktığında 1970’leri anlamak açısından altı çizilmesi gereken, birbiriyle ilişkili iki nokta var. İlki, 1970’leri de içine alan iki dalga arası dönemin bir durgunluk dönemi olarak görülmesidir. Kadın mücadelesi açısından *suskun* ya da *çorak* olarak nitelendirilen bu dönemin tam olarak ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği konusunda çeşitli referanslar olsa da onyıllar boyunca Türkiye’de bir kadın hareketinden söz edilemeyeceği yaygın olarak paylaşılan bir kanı olmuştur. Örneğin feminist hareketin ve yazının en önemli isimlerinden Şirin Tekeli 1983’te yazdığı *Cumhuriyet Dönemi Kadın Hareketleri* başlıklı yazısında kadın hareketlerini “Kadınların kadın olmaktan kaynaklanan kendilerine özgü sorunları çerçevesinde oluşturdukları, dayanışma, bilinçlenme-bilinçlendirme, kamuoyunu ve siyasi iktidarı uyarma gibi çeşitli hedeflere yönelen kitle hareketleri” olarak tanımladıktan sonra, Türkiye’de bu tür bir hareketin ortaya çıkmasını sağlayacak koşulların ancak 1980 sonrasında oluştuğunu belirtmiştir. Tekeli, 2010 yılında *The Turkish Women’s Movement: A Brief History of Success* başlıklı başka bir tarihsel değerlendirmesinde de 1935’te TKB’nin kapanmasından sonra kadın hareketinin sona erdiğini ve hatta eşitlik talebinin bir kadın örgütü tarafından yeniden dile getirmesi için dahi 1975’te *İlerici Kadınlar Derneğinin* (IKD) kurulmasına kadar kırk yıl beklemek gerekeceğini belirtir. Tekeli’ye göre, 1970’lerin ikinci yarısında dillendirilmeye başlanan bu eşitlik talebi de kendisini işçi sınıfından olan kadınlarla sınırlı tutan, dar ve feminist olmayan bir talep olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, feminist sözün yeniden duyulması için 1980’lerin beklenmesi gerektiği düşünüldüğünde, kadınların *suskun* geçirdikleri dönem aslında daha da uzun bir süreyi kapsamaktadır.

Özellikle feminist yazında oldukça belirleyici olan bu tarih okumasına baktığında altı çizilmesi gereken ikinci nokta, 1980’lerde olgunlaşan ve ikinci dalga olarak adlandırılan feminist hareketin, solun erkek egemen ve cinsiyetçilik körü yapısının eleştirisini merkeze alan, fakat aynı zamanda kendileri de sol hareket içinde politize olmuş kadınlarca örülmüş olduğudur. Bir bakıma solun içinden çıkmış olan yeni feminist hareket, solun devlet eleştirisini paylaşan, fakat solun erkek egemen yapısına da muhalif, solcu kadınlardan oluşuyordu. Bu durum feminizmin Türkiye’deki düşünsel yolculuğunda son derece önemli bir rol oynarken, feministlerin 1980’ler ve sonrasında kendi tarihlerine baktıklarında geride neden *suskun yıllar* gördüklerini de bir ölçüde açıklar. Zira feminist hareketin Türkiye’de kadınların durumuna ilişkin analizinin önemli bir bileşeni olan devlet eleştirisi aslında büyük ölçüde Kemalizm eleştirisi ile şekillenmiştir. Bu da çok partili dönem boyunca etkili olan ve Kemalizm’in kadın hakları söylemiyle bir biçimde ek-

lemelenen kadın örgütlerinin kadınlar için mücadele eden bir hareket olarak görülmesini engellemiştir. Solun feminist eleştirisinin seksenlerde gelişen feminist düşünce için merkezi bir eleştiri olması da 1970'lerde sol hareket içinde kadınlarca örgütlenmiş, kadınların sesini yükselten yapıların ve mücadelelerin kadın hareketi olarak değerlendirilmemesi sonucunu doğurmuştur. Bir başka ifadeyle, 1980'lerden itibaren ortaya çıkan feminist yazın, ne Kemalist ne de sosyalist kadın örgütlenmelerini kadın hareketinin tarihinde önemli bileşenler ya da duraklar olarak görmüştür. Oysa bugünden bakıldığında, 1970'leri, elliler ve altmışlıardan miras alınan örgütlenmelerin kadınların eşitlik ve hak taleplerini canlı tuttuğu bir dönem olarak okumak da mümkündür. Üstelik 1970'ler, kadın hakları mücadelesi alanında Kemalist kadın örgütleri nitelemesini aşan bir örgütsel çeşitlenmenin yaşandığı ve 1980 sonrası feminist hareket tarafından savunulacak birçok görüş ve talebin de etraflıca dile getirilip savunulduğu yıllardır. Dahası, kadın mücadelesi çerçevesinde yaşanan bu çeşitlenme ve hareketliliğin yanı sıra akademik çalışmalardan edebiyata çok çeşitli alanlarda yeni bir feminizmin düşünsel nüveleri de yine bu dönemde görülmeye başlanır. Bu anlamda 1970'ler, durgun ya da suskun yıllar olmak şöyle dursun, tam tersine kadınların hızla politikleştiği, kadın sorunları etrafında örgütlendiği, kadın hareketinin yeni bir ivme kazanmaya başladığı ve hatta henüz adlı adınca ortaya konulmasa da yeni bir feminizmin ayak seslerinin duyulmaya başladığı yıllardır.

1970'lerde Kadın Örgütlenmeleri

İki feminist dalga arasındaki dönemi sessizlik ya da durgunluk dönemi olarak görmek yönündeki yaygın eğilim son dönemde yapılan bir dizi çalışma ile eleştirel bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Örneğin *Türkiye'nin 1950'li Yılları* ve yine *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* kitaplarında Ezgi Sarıtaş ve Yelda Şahin'in birlikte kaleme aldıkları ve dönemin kadın gazete ve dergilerine odaklanan makaleleri, 1950'li ve 60'lı yıllarda özellikle kadın hakları ve eşitlik mücadelesi bağlamında bütünüyle bir kopuş ya da suskunluktan ziyade bir süreklilik dinamğine işaret eder. Umut Azak ve Henk de Smaele de *National and Transnational Dynamics of Women's Activism in Turkey in the 1950s and 60s: The Story of the ICW Branch in Ankara* başlıklı çalışmalarında kadın derneklerinin bu dönemdeki çalışmalarının özellikle uluslararası kadın mücadelesi ile bağın korunması bağlamında kritik bir rol oynadığının altını çizerek. Selin Çağatay ise sadece eşitlik ve kadın hakları mücadelesi veren dernekler ya da yayınlar bağlamında değil feminist mücadele bağlamında da kırılmalardan olduğu kadar süreklilikten de bahsetmek gerektiğini belirtir. Çağatay, 1946 sonrası Kemalist kadın hareketine odaklanan *The Poli-*

tics of Gender and the Making of Kemalist Feminist Activism in Contemporary Turkey (1946-2011) başlıklı doktora tez çalışmasında Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmaları literatürü ve feminist yazında Kemalist feminizmin neden görünmez olduğu sorusunu sorar. Çağatay’a göre gerek kadın örgütlerinde gerekse karma örgütlerde kadın hakları için mücadele eden Kemalist feministler, her ne kadar genel hatlarıyla Kemalist kadın kurtuluşu çerçevesine bağlı kalsalar da toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı politik mücadelenin örgütlenmesinde özellikle 1960’ların ikinci yarısından itibaren çok önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Farklı sorulara odaklansalar da *iki dalga arası sessizlik* tezinin ötesine geçmeyi başaran bu çalışmaların ortak olarak altını çizdikleri ve bir *harekete* işaret eden en önemli unsur, kadın örgütlenmelerindeki süreklilik ve bu örgütlenmelerde yer alan kadınların, kadınları ilgilendiren, kadın haklarını etkileyen konularda kamusal tartışmalara yaptıkları katkı ve müdahalelerdir. Kadın örgütlenmesindeki bu süreklilik çok partili döneme geçişle birlikte, özellikle 1950’ler ve altmışlarda hızla artan dernekleşme sürecinin bir parçası olarak kadın derneklerinin de kurulması ile mümkün olur. 1949’de yeniden kurulan TKB, yine 1949’da kurulan *Üniversiteli Kadınlar Derneği* (ÜKD), 1954’te kurulan *Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu*, kadın derneklerinin yanı sıra sayıları hızla artan ve kimi uzun yıllar devam eden kadın dergi ve gazeteleri de kadın hareketinin bu yıllardaki önemli bileşenleridir. Fakat burada kadın hakları mücadelesi bağlamında sürekliliğe işaret eden olgu bu örgütlerin ve yayınların varlığı değildir sadece. Bu dönemde dernek, dergi veya gazete çevrelerinde örgütlenen kadınların yürüttüğü faaliyetler, her ne kadar kadın özgürleşmesi bağlamında düşünüldüğünde birçok açıdan sınırlı (hatta zaman zaman sorunlu) kalsa da, kadınların çalışma hakkı, siyasete katılımı ve kamusal görünürlüğü gibi talepleri canlı tutarak kadın hakları mücadelesinin devamlılığını sağlamıştır. Sarıtaş ve Şahin’in de yukarıda anılan çalışmalarında gösterdikleri gibi, bu dönemde aktif olan kadın örgütleri ve yayınları da kendilerini son Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi kadın hareketlerinden devralınan bir mücadelenin taşıyıcısı olarak görmüş, benimsedikleri seçici tarih okuması ve Kemalist bakış açısının barındırdığı çelişiklere rağmen bu hareketleri öncülleri olarak sahiplenmişlerdir. Bu yönlerden bakıldığında, 1950’ler ve altmışlardaki kadın aktivizminin, sınırları ve çelişkileri olsa da, 1970’lerde hızlanan politikleşme ve elbette artan eğitim ve şehirleşme düzeylerinin de etkisiyle siyasi alanda ve toplumsal mücadelelerde daha görünür hale gelecek kadınlar için önemli bir politik zemin hazırladığı net olarak görülebilir.

Öte yandan 1970’lere gelindiğinde kadın örgütlenmeleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin gündemi bakımından önceki dönemlere kıyasla

iki genel farklılıktan bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki, kadın hakları mücadelesinde 1960'ların ikinci yarısından itibaren başlayan örgütsel çeşitlenmenin hız kazanmış ve dahası nitelik değiştirmiş olmasıdır. Şahin ve Sarıtaş, özellikle 68 Hareketinin ve artan toplumsal mücadelelerin, kadın hareketinde bir çeşitlenme dinamiği yarattığını, bunda 1950'lerden itibaren yerleşik hale gelmiş kadın örgütlenmelerinin yükselen hareketliliğe yanıt verememesinin de önemli bir payı olduğunu belirtir. Bu çeşitlenmede sağ ve sol ayrımının keskinleşmesi ve sağ içindeki kadınların *Milliyetçi Türk Kadınlar Derneği*, *Türk Kadınları Kültür Derneği* ve *Hanımlar İlim ve Kültür Derneği* gibi dernekler yoluyla örgütlenme eğilimine girmesinin de etkisi vardır. Fakat sonraki yıllarda kadın hakları bağlamındaki tartışma ve söylemleri belirleyecek ve hatta Türkiye feminizmini şekillendirecek ana etmen, sol hareketler içinde politikleşen kadınların yerleşik Kemalist kadın hareketinden ve örgütlenmelerinden ayrı bir hat benimsemeye başlamasıdır. 1970'lerin özellikle sol mücadelenin damgasını taşıyan politik ikliminde bu çeşitlenme dinamiğinin asıl sonuçlarının görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim 1970'ler boyunca TKB, (1975'te adının başına *Türk* gelecek olan) ÜKD gibi yerleşik kadın dernekleri faaliyetlerini sürdürürken, bu örgütlerin kadınların yükselen taleplerini karşılayamadığı, değişen siyasal ve toplumsal koşullara yanıt veremediği ve özellikle sol siyaset içindeki kadınların ayrı bir örgütlenmeye ihtiyacı olduğu gibi düşünceler daha güçlü bir şekilde dile getirilecek ve karşılık bulacaktır. Bu düşünceleri hem tetikleyen hem de güçlendiren önemli bir etmen, 1970'lerde sol içinde kadınların sorunlarının ve kadınların politik mücadelelere katılımı meselesinin ele alınmaya başlanması ve bu yönde birçok yayının basılmasıdır. Kendilerini çoğunlukla *kadın sorununa Marksist yaklaşım* diye tanımlanabilecek ve Marx, Engels, Lenin başta olmak üzere sol geleneğin konu üzerine klasik analizlerini içeren bir literatür ile sınırlı tutsalar da bu yayınların gerek kadınların siyasallaşması gerekse kadın sorunlarının politik gündemin bir parçası olmasında rolü vardır. Türkiye'de 1970'ler boyunca birçok baskı yapan Jean Fréville'nin derlediği *Kadın ve Komünizm* kitabı ile August Babel'in *Kadın ve Sosyalizm* kitabı bunlardan ilk akla gelenlerdendir.

1970'lerde kadın örgütlenmelerinde görülen çeşitlenme ve özellikle kadınların sol içinde artan etkinliği denildiğinde hiç kuşku yok 1975'te kurulan İKD'ye özel bir yer ayırmak gerekir. Nitekim bu çalışma içerisindeki makalesinde Emel Akal da İKD'yi bu açıdan ele almaktadır. İKD, 1970'lerdeki sol kadın örgütlenmeleri içinde gerek üye sayısı gerekse politik etki bakımından en önemli örgüt olmuştur. Aktif olduğu dört yıl boyunca Türkiye çapında 33 şube, 35 temsilcilik açan, binlerce kadın üyesi olan, çıkardığı *Kadınların Sesi* gazetesi 30 binin üzerinde tiraja ulaşan ve kendi haber ajan-

sını dahi kuran İKD, özellikle emekçi kadınların hak mücadelesi bağlamında daha önce benzeri olmayan ölçüde yaygın bir zemin oluşturabilmiştir. TKP'nin, 1975'in *Dünya Kadın Yılı* ilan edilmesiyle oluşan ortamda bir kadının örgütü kurulması gerekliliği kararıyla başlayan İKD'nin kuruluş süreci, bu süreci yürüten kadınların olabildiğince geniş bir sol tabana dayanan ve bağımsız bir kadın örgütlenmesi amacıyla götürülmeye çalışılmıştır. Emel Akal'ın gerek *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması* başlıklı kitabı, gerekse bu ciltteki yazısında ayrıntılı olarak anlattığı gibi bu çaba çeşitli kadın gruplarının kopuşuyla büyük oranda gerçekleştirilememiş olsa da, İKD'nin Merkez Yönetim kurulu çoğunluğu TKP'li olmayan kadınlardan oluşmuştur. Muazzez Pervan'ın derlediği *İlerici Kadınlar Derneği (1975-80): "Kırmızı Çatkılı Kadınlar"ın Tarihi* adlı kitaptaki İKD belgeleri incelendiğinde de, en azından bir amaç ya da ideal olarak, bütün kadınlara seslenen, bağımsız bir kadın örgütü oluşturabilmek ve TKP'nin bir yan örgütü durumuna düşmemek isteği görülebilir. Fakat gerek TKP'nin İKD ile ilişkisini her koşulda belirten tutumu, gerekse İKD'de özellikle 1977 yılı sonrası yaşanan tasfiyeler, 1970'lerin örgüt aidiyetlerinin başat olduğu keskin politik koşulları ile de birleşince İKD'nin örgütsel bağımsızlık amacını oldukça zayıflatan bir sonuç doğurmuştur. Öte yandan bu durum, İKD'nin, gerek mahalle ve işyeri çalışmaları gerekse kampanyalar yoluyla kadınlara ilişkin *TKP'nin yan örgütü* tanımlamasına indirgenemeyecek önemde bir söz ve deneyim mirası bıraktığı gerçeğini örtmemelidir. İKD'nin özellikle her işyerine kreş, kadınlar için 20 yılda emeklilik, gündelikçi kadınların sigorta kapsamına alınması, doğum izinlerinin uzatılması ve eşit işe eşit ücret kampanyaları ile ilk kez örgütlediği ve yaygınlaştırdığı 8 Mart kutlamaları, kuşkusuz Türkiye'de kadın hareketinin sonraki yıllardaki mücadelesi için çok önemli katkılar olmuştur. Feminist açıdan bakıldığında İKD deneyiminin, dayak ve kadına karşı şiddet konusunun hiç gündem yapılmaması gibi kuşkusuz çok önemli sınırlılıkları vardı. Örneğin Birsen Talay Keleşoğlu, *1970'lerin En Kitlese Kadın Örgütü: İlerici Kadınlar Derneği* başlıklı çalışmada bu durumu ataerkilliğin yalnızca eski geleneklerle açıklanmasına, erkek egemen sistemin doğrudan hedef alınmamasına bağlamaktadır. Öte yandan İKD deneyiminin, içinde bulunan kadınlar için birçok açıdan dönüştürücü olduğunu da unutmamak gerekir. O zaman feminizmi asla kabul etmeyen İKD'li kadınlara bugünden baktıklarında "Aslında biz feministmişiz." dedirtebilen bir deneyimdir bu.

1970'lerde sol içinde başlayan ayrı bir kadın örgütlenmesi yaratma çabası İKD ile sınırlı kalmaz. Bir başka sol kadın örgütü 1976'da kurulan ve *Devrimci Yol* içinden kadınların örgütlendiği *Ankaralı Kadınlar Derneği*dir. Zerrin Ediz *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Kadın Örgütlenmeleri: Kadın Hakları Açısından Bir İnceleme (1923-1993)* başlıklı doktora tezinde derne-

ğin kadın sorununa ilişkin sınırlı amaçları olduğunu, daha çok kadınların politikleştirilmesi, bilinçlendirilmesi ve aktif eylemin içine çekilmesi doğrultusunda çalışmalar yürüttüğü belirtir. Öte yandan derneğin İKD'nin başını çektiği eşit işe eşit ücret ve evden çalışan kadınların sigorta hakkı gibi talepleri benimsediği ve bu konularda kendi kampanyalarını örgütlediği görülür. *Ankaralı Kadınlar Derneği*, aynı sol çizgideki bir diğer devrimci kadın derneği olan *Adana Devrimci Kadınlar Derneği* ile birlikte 1978'de *Devrimci Kadın Dernekleri Federasyonu* çatısı altına girecektir. Yine 1970'lerin sonuna doğru ortaya çıkan bir diğer sol kadın örgütü de *Demokratik Kadın Birliği*'dir. Birsen Talay Keleşoğlu'nun yukarıda zikredilen makalesinde de belirtildiği gibi, İKD'nin görevden alınan Bursa Şubesi yönetiminden kadınların oluşturduğu bu grup önce *Kadın Dayanışması* adıyla bir gazete çıkarmaya başlamış, daha sonra da TSİP'li kadınların bu dergi çevresindeki kadınları bir örgüt çatısında toplamak girişimiyle derneğe dönüşmüştür. Yine Zerrin Ediz'in yukarıda anılan çalışmasında da belirttiğine göre grubun İKD'ye yönelik, başlangıçta belirlenen demokratik ve kitlesel kadın örgütü çizgisinden ayrıldığı şeklindeki eleştirisi bu örgütlenmenin çıkış noktasını oluşturur:

Demokratik planda kurulan bir kadın derneğinin gözetmesi gereken en önemli noktalar, hayatın her alanında kadınların acil sorunlarına eğilmek ve derneğin demokratik yapısını ve kitleselliğini korumaktır. Dernek, anti-faşist ve demokrasi saflarında olan tüm kadınları bağrında taşımalıdır. Bu durum, aynı zamanda derneğin kitleselliğini getirir. Yoksa salt belli görüşlerdeki kadınlara açık olan, diğer görüşlere karşı itici tavırlar alan dernek yöneticileri özünde demokratik kadın hareketinin gelişmesine sekte vururlar.

Bu dönemde 1978'de kurulan *Demokratik Emekçi Kadınlar Birliği* gibi başka sol kadın örgütlerinin de benzer bir eleştiri ile sol yelpazede tüm kadınları kapsayacak bir kadın örgütü oluşturmak iddiasıyla yola çıktığı, fakat sonuçta her birinin belirli bir sol parti ya da grubun çizgisini benimsediği görülmektedir. Özellikle yetmişlerin sonuna doğru farklı sol gruplar arasındaki belirgin saflaşma kurulan kadın örgütlerine de yansımıştır. Bu da çeşitlenmeyi tetikleyen, *Gaziantep Kadın Haklarını Koruma ve Geliştirme Derneği*, Diyarbakır'da kurulan *Devrimci Demokrat Kadınlar Derneği* ve *Karadeniz Kadınlar Derneği* gibi kimi daha yerel düzeyde olmak üzere farklı devrimci kadın derneklerinin kurulmasını beraberinde getiren bir dinamik olmuştur. Fakat sol içi ayrımlarla şekillenen bu çeşitlenme, sol kadın örgütlerinin aslında benzer değerlendirme ve taleplerle yol aldığı gerçeğini gözlemlememelidir. Nitekim çalışma hayatında eşitlik, kreş hakkı, doğum izni, ev kadınlarının sosyal güvenlik kapsamına alınması ve 8 Mart'ın kadınlar günü olarak örgütlenmesi gibi konularda birbiriyle örtüşen duruş ve eylemleri örgütlemiş sol kadın

örgütleri, bu taleplerin ve genel olarak kadın hakları mücadelesinin 1970'ler boyunca kitleselleşmesinde rol oynamışlardır. Bütün sınırlılıkları ile sol kadın mücadelesinin ve aslında genel olarak 1970'li yılların kadınlar açısından ne ifade ettiğini, Emel Akal'ın çalışmasında aktarılan, İKD İstanbul Şişli Şube Başkanı Saadet Arıkal Özkal'ın şu anlatımı çok güzel özetler: “O zamanlar bizde kadın olarak erkeklere ezilmeme fikri vardı. Belki tam netleşmiş, bilinçlenmiş olarak olmasa bile sezgi olarak vardı. Kendi hayatını yaşama isteği vardı. Geleneksel değerlere karşı çıkma isteği vardı. O dönemde birçok kadında olan bir istekti bu.” Yaptıkları en önemli katkı, bu sezginin ve kadınlara dair sözün yaygınlaşmasında oynadıkları roldür denilebilir.

1970'leri kadın hakları mücadelesi açısından önceki iki onyıldan ayıran ve artan örgütsel çeşitlilik ile de yakından bağlantılı ikinci farklılık, mücadelenin gerek genel gündeminin gerekse politik söyleminin daha eleştirel bir çizgiyi benimsemesidir. 1950'lerden beri süre gelen *eşitliğin muhafazası* temelindeki savunmacı pozisyonla yetinmeyen bir politik çizgidir bu. Bir başka deyişle 1970'ler, önceki iki on yıl boyunca, artan muhafazakârlığın ve cinsiyetçiliğin saldırısı altında olduğu düşünülen kazanılmış hakların korunmasına yoğunlaşan kadın hareketinin, yeni talepleri öne çıkarmaya başladığı bir dönemdir. Bu geçişte hiç kuşkusuz dönemin sol kadın örgütlerinin yükselttiği gündemin çok önemli bir payı vardır, ancak dönüşümü yalnızca onlarla sınırlı tutmak yanlış olur. Farklı bileşenleriyle kadın hareketinin, elli yıllık Cumhuriyet deneyimini tartışmaya başladığı, “Neden hâlâ eşit değiliz?” ve “Değişen koşullarda eşitlik için yeni taleplerimiz ne olmalı?” gibi soruları gündemine aldığı bir dönemdir bu. Nitekim yerleşik kadın hareketi olarak görülen Kemalist kadın örgütlerinin çalışmalarında da artan genel politik ivmenin etkisiyle daha aktif bir çizgi gözlenmeye başlanır. Örneğin 1950'lerin başından itibaren gündemde olan ve *Kadın Haklarını Koruma Derneği* Başkanı Mediha Gezin'in başını çektiği bir kadın partisi kurma girişimi 1973'te, *Türkiye Ulusal Kadınlar Partisinin* kurulmasıyla hayata geçmiştir. Kadınların siyasal alanda çok düşük oranda temsil edilmesi karşısında siyasal partilere duyulan tepkinin beslediği bu girişim bir mesafe kat edememiş olsa da temsil sorununa dikkat çekmek ve kadın mücadelesinde dernek örgütlenmesi çerçevesinin ötesine geçmek bağlamında önemli bir deneme olarak not edilmelidir. Ediz, yukarıda anılan doktora tezinde, parti programında dernek örgütlenmesinin yetersizliği düşüncesinin şu şekilde ifade edildiğini aktarır: “Kanunlarımızdaki (kadın hakları konusunda) anayasayla çelişen maddelerin kaldırılması kadın derneklerinin çabasıyla mümkün olamamaktadır, çünkü derneklerin politika ile uğraşması yasaktır. Bunun içindir ki, bir kadın partisi kurulması zorunlu olmuştur.”

TKB, çalışan kadınların 20 yılda emeklilik hakkı kazanması, ev kadınlığı-

nın bir meslek olarak görülerek ilk etapta sağlık ve yaşlılık sigortalarının temini, siyasî partilerin merkez kontenjanlarında kadınlara yer vermesi ve kadın adayların desteklenmesi gibi talepleri 1970'ler boyunca dile getirecektir. Özellikle 1974'te, kadınların siyasal haklarını kazanmasının 40. yılı dolayısıyla kadın hakları konusundaki taleplerin daha yüksek sesle dile getirildiği ve gündemde tutulduğu görülür. Kadın hareketinin, siyasal hakların kazanılmasının 40. yılını kadınlar için hakları korumaktan yeni haklar kazanmaya yönelik mücadeleye geçişte bir fırsat olarak gördüğü, TKB'nin Başkanı Günseli Özkaya'nın 1974 yılını *hak arama döneminin başlangıcı* ilan etmesinden anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 06.12.1974). Bu bağlamda yeni bir mücadele gündemi oluşturan kadın hareketinin 1970'lerde dile getirdiği en önemli başlıklardan birini Medeni Kanun'da kadınlar lehine yapılması istenen değişiklikler oluşturur. Aslında 1950'lerden itibaren başlamış olan Medeni Kanun'un değişmesine ilişkin tartışmalar kanunun 45. kabul yılı olan 1971'den itibaren yeniden gündeme gelmiştir. Bu süreçte ve yetmişler boyunca kadın örgütlerinin tartışmalara katılmak ve çeşitli değişiklik önerilerine kadınlar lehine müdahalelerde bulunmak için çaba harcadığı görülür. 1975 yılında ÜKD girişimi ile devlet destekli olarak gerçekleşen *Kadın Yılı Kongresi*'nin Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan raporda Medeni Kanun ön tasarısını yeniden görüşmek üzere oluşturulacak komisyona mutlaka sosyologların ve kadın hukukçuların katılması gerektiği vurgulanmıştır. *Kadının Sosyal Hayatını İnceleme ve Araştırma Derneği* (Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu 1973'te bu adı almıştır) ve *Türk Hukukçu Kadınlar Derneği* (THKD) gibi kadın örgütleri de konuyla ilgili konferanslar ve paneller düzenlemiştir. Özellikle *Kadın Haklarını Koruma Derneği Hukuk Kolu*'nun Medeni Kanun ile ilgili önemli çalışmaları olmuş, 1977'de soyadı, mal rejimi, kadınların çalışma özgürlüğü ve velayet gibi kanunda toplumsal cinsiyet eşitliği açısından sorunlu maddelerde yapılması gereken değişiklikler ile ilgili yasa tasarısı hazırlayarak bir rapor eşliğinde Adalet Bakanlığına ve parlamenterlere göndermiştir. 1980 ve doksanlarda feminist hareketin önemli gündem maddelerinden olacak olan Medeni Kanun değişikliklerinin yetmişlerden itibaren sistemli bir biçimde dile getirilmiş olması çok önemli bir sürekliliğe işaret etmektedir.

Öte yandan, 1970'lerde kadın aktivizminin geçmişin çoğunlukla savunmacı söyleminden talep odaklı bir gündeme evrilmesinin ve mücadelenin genel olarak artan ivmesinin, Kemalist kadın örgütlerinin mevcut halleriyle kadınların hareketliliğini karşılayamadıkları yönündeki eleştirileri hızlandırdığı, bu örgütler içerisinde tartışma ve kırılmalara neden olduğu görülecektir. Örneğin TKB'ye yönelik eleştiriler, Kemalist çizgiye yakın kadınlar tarafından daha güçlü dile getirilmeye başlanır. Yaşanan kırılmalardan biri An-

kara'da 31 Ocak 1976'da İKD'nin öncülüğünde düzenlenen, fakat çok daha geniş bir katılımı ile gerçekleşen *Evlat Acısına Son* mitingi sonrası olmuştur. Mitingin hemen sonrasında bildirisi radyolardan okunan TKB Başkanı Güneli Özkaya'nın anneleri sokağa çıktıkları için eleştirilmesi ile başlayan tartışmada Kemalist kadın hareketi içinden de Özkaya'nın tutumuna karşı önemli tepkiler yükselmiştir. Mitingin hemen sonrasında *Cumhuriyet*'te mitingle ilgili gözlemlerini kaleme alan Müşerref Hekimoğlu, *Anneler Birliği* ve diğer bazı dernekler mitingi desteklerken *Türk Kadınları Birliği*'nin sessiz kalmasının eleştirildiğini belirtiyor ve şöyle diyordu:

Tandoğan Alanında kadın yazarların, öğretmenlerin, profesörlerin, anarşi nedir, eylem nedir bilmeyen, ama çocuğunu yitirmenin, çocuğu için can güvenliği isteyen kadınların, dertli anaların bulunduğu böyle bir kalabalığı anarşist eylemli bir kalabalık diye niteleyen, 'evlat acısına son' diye bağırانları 'demokrasi düşmanı' diye suçlayan Kadınlar Birliği Başkanının bu görevden uzaklaşması isteniyor. (*Cumhuriyet*, 3 Şubat 1976)

Hekimoğlu sonraki yazılarında da TKB'ye karşı eleştirilerini birliğin kadın sorunlarına hiçbir katkı sunmadığı noktasına kadar taşıırken, yine *Cumhuriyet*'in okuyucu mektupları ve tartışma köşelerinde Özyaka'yı ve birliği eleştirir, hatta bu eleştiriye yerleşik diğer kadın örgütlerini de kapsayacak şekilde genişleten yazılar yayımlanıyordu. Gelen tepkilere yanıt veren TKB Beşiktaş İlçesi Başkanı Muzaffer Atakan, Hekimoğlu'nu kınarken, Özyaka'nın açıklamasında anneleri anarşistlikle suçlamadığını, onların acılarını kendi amaçlarına alet etmek isteyen bir avuç anarşistin kötü niyetlerine işaret ettiğini belirtiyordu. Atakan'ın yanıtı, bir yandan TKB'nin diktanın ve faşist eğilimin karşısında, devrimci güçlerin yanında olduğunu altını çizirken bir yandan da sokağa dökülmenin eli silahlı zorbalara fırsat vermekten başka bir işe yaramayacağı, mücadelenin fikir platformlarında verilmesi gerektiği yönündeki görüşü tekrarlıyordu.

Bu noktada, 1970'lerde kadınların annelik üzerinden yürüttüğü politik eylemlilikler üzerine bir parantez açmak gerekir. 1969'da çocukları, eşleri ya da kardeşleri öldürülen kadınların bir araya gelerek kurduğu *Türkiye Devrimci Kadınlar Derneği* ile başlayan bu eylemlilikler özellikle 12 Mart Darbesi sonrası kadınların işkence gören, hapse atılan çocuklarının peşine düşmesi ile artmıştır. Tuba Demirci'nin de *On the Margins of Politicized Motherhood: Mothers' Human Rights Activism in Turkey from the 1970s to the 1990s* başlıklı çalışmasında belirttiği gibi 1970'ler boyunca gerek ortak dilekçe eylemleri gerekse yürüyüşlerle kadınların annelik üzerinden siyasallaştığı bu süreç Türkiye'de kadınların insan hakları mücadelesine katılması açısından önemli bir dönemeçtir. 1976'da İKD'nin organize ettiği *Evlat Acısına Son* mitingi

kadın hareketinin birçok bileşenini bir araya getirmesi açısından önemliyken, aynı zamanda izleyen yıllarda da tekrarlanacak ortak bir söz oluşturulmasında etkili olmuştur. 1977’de aynı çağrıyla yapılan mitingi İstanbul CHP İl Kadın Kolları düzenlerken, *Evlat Acısına Son* sloganı hem Ecevit’in düzenlendiği mitinglerde hem devrimci örgütlerin düzenlediği yürüyüşlerde atılır hale gelmiştir. Kadınların siyasal alanı annelik üzerinden ördükleri eylemler ile genişletmeye çalışmalarının örnekleri olarak görülebilecek bu eylemler, 1980 sonrasında genişleyecek ve 1990’larda Türkiye’nin sivil direniş geleneğinin ve insan hakları mücadelesinin önemli bir bileşeni olacak olan annelerin politik aktivizminin de başlangıcı gibidir. Bu eylemleri hem genel olarak Türkiye’de kadınların siyasallaşması sürecini hem de 1970’ler kadın hareketini anlamak açısından önemli dönemeçler olarak görmek mümkün.

Bir başka parantez de CHP Kadın Kolları’nın 1970’lerde yürüttüğü çalışmalar için açmak gerekir. 1960’lar boyunca kadınların siyasete katılımı konusunda önemli tartışmalar yapıldığı, hatta kadın kotası gibi görüşlerin dile getirildiği bir mecra olan CHP Kadın Kolları, 1970’lerde özellikle parti içinde de esen sol rüzgârın etkisi ve desteğiyle Kemalist kadın örgütleri ile olan yakın ilişkilerine ek olarak zaman zaman sol kadın örgütleri ile de iş birliğine gidecektir. Ayşe Güneş-Ayata’nın *Laiplik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye’de Kadın ve Siyaset* başlıklı makalesinde belirttiği gibi, aslında kadınlar, o dönem CHP içinde gerek *Ortanın Solu* hareketinde gerekse Bülent Ecevit’in genel başkan seçilmesinde çok etkili olmuş gruplardan biridir. Örneğin, İsmet İnönü’nün sonrasında parti genel başkanlığından istifa edeceği *CHP 5. Olağanüstü Kurultayı* öncesi kadın kolları olarak yayınladıkları bildiriye, kendilerini “halka inanmış CHP’liler” safında konumlandırmış, kadınların haklarının korunması için halkla bütünleşen, “yönetimi halkla paylaşan” ve halkın sahip olacağı iktisadî ve sosyal haklara vurgu yapan bir politik hattı savunmuşlardır (*Cumhuriyet*, 04.05.1952). Bu bağlamda sol kadın örgütleri ile daha yakın ilişkiler kurmaları şaşırtıcı değildir. 1977’de *Evlat Acısına Son Mitingi*’nin İKD ile birlikte düzenlenmesi buna bir örnektir. Bu iş birliği, CHP Kadın Kollarının, siyasal hakların kazanılmasının 39. yıldönümünde “4,5 milyon köy kadını, uğraşlarına karşın haklarından habersiz ezilmekte ve sömürülmektedir.” diyen mesajlar yayınladığı, hatta kendisini de “devrimci kadın örgütü” olarak gördüğü 1970’ler politik ortamında olabilmektedir. 1977 yılında yayımladıkları, Ediz’in çalışmasında aktarılan faaliyet raporunda bu politik konumlanış açıkça görülebilir: “Diğer devrimci kadın örgütleri ile ilişkilerimiz konusunda da genel merkezi İstanbul’da bulunan İKD ve bazı sendikalarındaki kadın yöneticilerle olan ilişkilerimizden söz etmek isteriz. Bu devrimci kuruluşlarla yakın ilişkinin CHP’nin daha da yaygınlaşarak etkin hale gelmesinde yararlı olacağı inancındayız.” Fakat belirt-

mek gerekir ki bu durum, gerek kadın kollarının kendi içerisindeki gerekse parti içindeki çekişmelerin etkisiyle zaman zaman sekteye uğramış, örneğin 1978'de yönetimin istifası ve Güler Gürpınar'ın başkan seçilmesi sonrası CHP kadın kolları, bazı CHP'li kadınların İKD'ye üye olduğu *tespiti* karşısında bunun yanlış olduğu yönünde genelge bile yayınlamıştır (*Cumhuriyet*, 25.05.1978). Bu gelgitlere rağmen, 1970'ler boyunca Kemalist ve sosyalist kadın örgütleri arasında politik gündeme ilişkin örtüşmeler CHP kadın kollarının çalışmalarında da hissedilecektir. Çağatay'ın yukarıda değinilen doktora tezinde de altını çizdiği gibi, kadınların erken emeklilik hakkı, ev kadınlığının bir meslek olarak tanınması ve Medeni Kanun değişikliği gibi konuların gündeme gelmesinde CHP'li kadınlar da aktif rol alacaktır.

1970'lerde kadın hareketinde artan örgütsel ve söylemsel çeşitliliğin kadın sorunlarının politik gündeme oturmasında çok önemli bir rolü olmakla birlikte bunda uluslararası konjonktürün de katkısı olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle 1975 yılının Birleşmiş Milletler tarafından *Kadın Yılı*, 1975-85 arasının da *Dünya Kadın Onyılı* olarak ilan edilmesi ile kadın sorunlarına eğilen uluslararası etkinlik ve buluşmalarda bir artış görülür. Uluslararası kadın hareketinin öncülüğünde bir bakıma küresel bir toplumsal cinsiyet eşitliği gündemi oluşmuştur. Bunun yansıması olarak Türkiye'de de *Kadın Yılı* etkinlikleri görülecektir. Örneğin TKB, *Kadın Sorunları ve Çözümleri* konulu bir yarışma düzenler. Bu dönemde UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'na kabul edilen ilk kadın derneği olan *Kadının Sosyal Hayatını İnceleme ve Araştırma Derneği* de yıl boyunca birçok etkinlik düzenlemiştir. Bu faaliyetler 1975 *Kadın Yılı Çalışmalarımız* başlığı ile yine dernek tarafından 1976'da yayımlanmıştır. ÜKD, kadınların siyasal haklarını kazanmasının 41. yıldönümü olan 6 Aralık 1975'te çok sayıda kadın derneğinin katılımıyla *Kadın Yılı Kongresi* düzenler. Kongre Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından açılmış, eşi Emel Korutürk'ün himayesinde gerçekleşmiştir. Her ne kadar bu kongre TKB ve *Uluslararası Birleşmiş Kadın ve Kültür Derneği* gibi örgütlerce devlet desteği aldığı ve bazı örgütleri dışladığı gerekçesiyle eleştirilmiş hatta protesto edilmişse de (*Cumhuriyet*, 03.12.1975), Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği açısından kapsamlı değerlendirmeler yapılması ve gereken yasal düzenlemelerin ulusal ölçekte duyulması açısından önemlidir. Kongrenin, gerekli durumlarda kürtağın devlet eliyle hastanelerde ücretsiz olmasını ve bunun için yasal düzenlemelerin yapılmasını önerdiği de çok önemli bir katkı olarak kaydedilmelidir. Kürtağın yasalaşması konusundaki bu istek, kongreye katılan Sağlık Bakanı Kemal Demir'in karşı çıkması karşısında katılan delegelerce savunulmuş, kadın ve aile sağlığı ile kürtağ hakkında hazırlanan rapor oy birliği ile kabul edilmiştir (*Cumhuriyet*, 09.12.1975). Kongrenin hukuk komisyonu da Medeni Kanun ve Türk Ceza Kanunu'nda kadın

hakları açısından yapılması gereken değişiklikler ile ilgili değerlendirmelerin yanı sıra hükümette kadın sorunları ile ilgilenecek müsteşarlığa benzer bir kuruluş oluşturulmasını önermiştir.

1975 *Dünya Kadın Yılı*'ndan itibaren yaşanan hareketlenmenin etkisiyle Türkiye'deki kadın örgütlerinin gerek kendi aralarındaki ilişkilerde gerekse uluslararası kadın örgütleri ile ilişkilerinde bir artış yaşanır. 1975'te *Türk Kadınlar Konseyi UNESCO Milli Komisyonu*'na üye olur. 1976'da kadın örgütleri arasında koordinasyonu sağlamak ve ortak çalışma yürütmek amacıyla Kadın Dernekleri Federasyonu'nu kurulur. Federasyon, 1975 *Kadın Yılı Kongresi* kapsamında bir araya gelen 27 kadın örgütünün arasından aynı amacı taşıyan 5 tanesinin (Dernekler Kanunu ancak aynı amacı taşıyan derneklerin federasyon kurmasına izin veriyordu) daha etkili bir dayanışma ağı kurmak için bir araya gelmesiyle oluşmuş, 1977'den itibaren *Ka.De.Fe* adlı bir de dergi çıkarmaya başlamıştır. Bu federasyonun kurucu üyelerinden *Kadın Haklarını Koruma Derneği* 1977'de Almanya'da *Meslek Kadınları Federasyonu* tarafından düzenlenen kadın hakları konulu uluslararası toplantıya katılmıştır. Türkiye kadın hareketi 1970'lerin ikinci yarısında bu ve benzeri katılımlarla uluslararası kadın hareketi ile köprülerini sağlamlaştırırken, global ölçekte ortaya çıkan cinsiyet eşitliği gündeminin aktif olarak bir parçası olmak yoluyla yurtiçinde de çok önemli bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde çeşitlenmiş ve güçlenmiş kadın örgütlerinin çalışmaları hak temelli bir mücadeleyi merkeze alırken, açıkça dile getirilen bir feminist duruş sergilemezler. 1970'lerde yeni bir feminist bakışın yeşermeye başlaması başka mecralarda gerçekleşecektir.

1970'lerde Yeni Bir Feminizmin Düşünsel Nüveleri

1970'lerde kadınların özgürleşmesi temasının ve radikal feminizmin erken nüvelerinin görülmeye başladığı en belirgin alan edebiyattır denilebilir. Öyle ki, örneğin Erdağ Göknar, *The Novel in Turkish: Narrative Tradition to Nobel Prize* başlıklı çalışmasında Türk edebiyatı, özellikle de romanı için önerdiği dönemlendirmede 1970'ler için *Feminizm ve Varoluşçuluk: Marjinalleştirilmiş Sesler* tanımlamasını kullanır. Bu dönemde romana egemen olan dünya görüşü ve kültürel akımlar feminizm ve varoluşçuluktur. 12 Mart'tan 12 Eylül'e iki askerî müdahale arasında edebiyat, ideolojik projelerin sorunsallaştırıldığı, varoluş, birey, yabancılaşma gibi temalara yoğunlaştığı ve entelektüelin krizinin ele alındığı bir alan olarak öne çıkar. Yetmişlerde edebiyat alanında yükselen feminist eleştiri, gerçekten de ideolojik projelerin toplumsal cinsiyet rolleri açısından sorgulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ilk hatırlanması gereken yapıtlardan biri Adalet Ağaoğlu'nun 1973'te ya-

yımlanan romanı *Ölmeye Yatmak*'tır. Kadını bir birey olarak odağına alması ve kadın cinselliğine bakışıyla 1970'lere rengini veren romanlardan biri olan *Ölmeye Yatmak*, Gökna'rında altını çizdiği gibi sonraki yıllarda olgunlaşacak yeni feminist hareketin de işaret fişegi gibidir. Fakat Ağaoğlu'nun romanını özel kılan feminist özneliğın ayak seslerinin duyulduğu ilk eserlerden olması değildir sadece. Romanın, ana karakteri Aysel'in deneyimi üzerinden Kemalist modernleşme projesi ve onun modern kadın imgesine tuttuğu eleştirel ayna, 1980'lerden itibaren asıl şeklini alacak olan feminist yazının Kemalizm ve devlet feminizmi eleştirisinin de erken bir örneğı gibidir. Bu anlamda *Ölmeye Yatmak*, Kemalizm'in *kurtarılmış ve haklarına kavuşmuş Türk kadını* anlatısına itiraz eden, Cumhuriyetin cinsiyet rejimini kadınların özneliğini ve cinselliğini yok sayan modern bir patriyarka olarak gören, bugün artık önemli bir külliyata dönüşmüş olan feminist analizin 1970'lerde belirme-ye başladığının da bir göstergesidir.

Bu dönemde edebiyatta ortaya çıkan feminist sorgulamanın bir başka ayağını ise 1970'ler Türkiye'sinin kadınlar açısından sosyal ve politik çözümlemesi oluşturur. 1970'lerin çoğunlukla *12 Mart romanı* kategorisinde değerlendirilen birçok edebiyat ürünü, aslında bu tanımlamanın ötesine geçerek kadın özgürleşmesi, cinsellik ve patriyarkal ahlâk anlayışı gibi konuları tartışmaya açmıştır. Çimen Günay-Erkol'un *Yaralı Erkeklikler: 12 Mart Romanlarında Yalnızlık, Yabancılaşma ve Öfke* isimli çalışmasında da belirttiğı gibi bu dönemde özellikle solcu kadın yazarlar 12 Mart sonrası baskıcı dönemin alternatif bir okumasını sunar ve bunda özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğini eserlerinin merkezine koymalarının etkisi büyüktür. Günay-Erkol, bu anlamda 1970'lerin politik ortamında toplumsal cinsiyet ve kadınların özgürleşmesi gibi meselelerin ikincil olduğu ve bunları odağına alan bir hareketin ancak 1980 sonrası ortaya çıktığı görüşünü eleştirerek, 1970'lerde edebiyatın bu tartışmalar için önemli bir alan olduğunu ve kadın edebiyatçıların feminist görüşlerin dillendirilip tanınmasında öncü bir rol oynadığını belirtir. Bu öncü rolün bir parçası olarak devrimciliğın örttüğü sanılan patriyarkal ilişkilerin ve erkekliklerin sorunsallaştırılması, feministlerin sol harekete getirdikleri ve 1980 sonrası sistemli bir politik okumaya dönüşecek olan eleştirinin ilk bileşenini oluşturur. Bu feminist eleştirinin en önemli temsilcilerinden biri kuşkusuz Sevgi Soysal'dır. Soysal, cinsellik, aile ve annelik üzerinden patriyarkal toplumsal cinsiyet rollerini irdelediğı ve müstehcenlik gerekçesiyle toplatılan *Yürümek*'ten 1975'te basılan ve bu kez sürgündeki devrimci Oya'yı izleyerek özellikle kadının kendi bedeni ile ilişkisi, namus, utanma ve patriyarkal kültürel kodların farklı siyasî pozisyonlarda ortaya çıkan biçimleriyle uğraştığı romanı *Şafak*'a ve nihayet Ayşe Gül Altınay'ın *Bir Antimilitarist Feminist Manifesto Olarak Yıldırım Böyle Kadınlar Koğuşu*'nda-

ki deyişleyle feminist bir manifesto olarak okunabilecek *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*'na, 1970'li yılların kadın odaklı bir panoramasını sunar. Soysal'ın eserleri ve 1970'lerde bir kadın yazar olarak biyografisi, Ayşegül Yaraman'ın *Sorunları mı Sorumluluktan, Sorumluluğu mu Sorunlarından? Kadınlık Durumu, Kadınlık Bilinci ve Sevgi Soysal* başlıklı çalışmasında belirttiği gibi "Türkiye'de 1980'lerde yükselen kadın hareketinin öncülerini içeren diyalektik bir bütünselliğe sahiptir." Yine 1970'ler edebiyatında cinsellik ve kadın-erkek ilişkilerini kadınların gözünden ve onların sesiyle yansıtılması dendiğinde Pınar Kür'ün, Leyla Erbil'in ve Füzûzan'ın eserlerini de hatırlamak gerekir. Özellikle Kür'ün 12 Eylül sonrasında müstehcenlik gerekçesi ile toplatılan romanı *Yarın Yarın* (1976), yerleşik ahlâk normları ve ailenin yanında özellikle orta/üst sınıf odağında cinsellik üzerinden şekillenen tahakküm ilişkilerine getirdiği eleştirilerle yetmişlerde edebiyatta yükselen feminist sesler arasında da özgün konumdadır.

1970'lerde yeni bir feminizmin düşünsel olarak yeşermeye başlamasında Batı'da 1960'ların sonlarına doğru ivme kazanan feminist hareketin ürettiği yazının Türkçeye çevrilmesinin de etkisi vardır. Türkiye'de feminist çeviri dalgası her ne kadar 1980 sonrası dönemde, özellikle Kadın Çevresi Yayınları'nın katkısı ile asıl olarak kendini gösterse de 1970'ler boyunca da daha sonraki tartışmaları etkileyecek bir dizi çeviri yayımlanmıştır. Bu çeviriler, özellikle radikal feminist kuramın öncü metinlerini Türkçeye kazandırmakla feminist bilinçlenme olarak görülebilecek bir sürecin kuramsal ve politik kaynaklarına erişimi arttırmışlardır. Bunlar arasında Türkçede ilk olarak altmışlarda *Kadın* adıyla bir bölümü yayınlanan ve 1970'lerde *Payel Yayınları* tarafından üçleme olarak yeniden basılan Simone de Beauvoir'ın feminist düşüncenin başucu kitabı olarak görülebilecek çalışması *Second Sex*, Kate Millet'in Seçkin Selvi çevirisi ile ve *Cinsel Politika* adıyla 1973'te yayımlanan *Sexual Politics* (1970) ile Türkçe'de *Sokak Kadınları* adıyla 1975'te yayımlanan *The Prostitution Papers: A Candid Dialogue* (1971) kitaplarını ve yine radikal feminizmin anahtar çalışmalarından Shulamith Firestone'un *Cinselliğin Diyalektiği* başlığı ve Yurdanur Salman çevirisi ile 1979'da Türkçe olarak yayımlanan *The Dialectic of Sex* (1970) kitabını ilk elden saymak gerekir. Bu çeviri literatür, zaten sayıları sınırlı olan ve 1970'lerin politik ikliminde de genel olarak dönemin dar Marksist okumasına dayanan kadın sorunları ve cinsiyet eşitsizliği üzerine kitapların bir nebze de olsa çeşitlenmesini, kadınların feminist sözle, okur düzeyinde de olsa, buluşmasını sağlamıştır.

Dönemin popüler kültür alanında da, edebiyat ya da çeviri yazılı literatür kadar olmasa da, o döneme göre feminizan denilebilecek fikirlerin duyulabileceği mecralar ortaya çıkmaya başlar. Örneğin *Kadınca* dergisi 1970'lerin sonlarına doğru bu anlamda önemli bir kanal olmuştur. Aralık 1978'de, der-

ğinin henüz ilk sayısında yayımlanan Duygu Asena'nın Son Söz yazısı *Kadınca*'nın sıradan bir *kadın dergisi* olarak görülemeyeceğinin işaretlerini verir: "Ve diyoruz ki... az kaldı... Devir değişiyor, günler eski günler, düşünceler eski düşünceler değil. Kadın ve erkeğin kafaca eşit olduğu ispatlanıyor. Yakında, nasıl 'erkekçe' deniyorsa, kuvvetle, üstüne basarak 'kadınca' da denecek. Böyle düşünmeyen azınlık, yalnız kalacak..." Yüksek tirajlı popüler kadın dergilerinin öncüsü olan *Kadınca*, benzerlerinden farklı olarak, moda'nın ya da alışverişin yanında kadınların kadın olmaktan kaynaklanan sorunlarına ve kadın cinselliğine de değiniyordu. Ayşe Düzkan'ın, yıllar sonra *Pazartesi* dergisinde kadın dergileri üzerine yaptığı *Kadın Dergileri Hayal Satıyor* başlıklı bir değerlendirmede de belirttiği gibi, *Kadınca* özellikle yaşça genç, şehirli ve orta sınıf kadınlara hitap ediyor, birçoğunun kendilerine bakışında, hatta hayatlarını dönüştürmelerinde önemli bir rol oynuyordu. Nitekim "feminist feminist şeyler" yazmakla suçlanan Duygu Asena bu çizgide ısrar ettikçe derginin satışı artıyordu. Bu anlamda *Kadınca*, feminist bir dergi olmasa da özellikle belirli bir grup kadın için yeni bir sözün yetmişlerden seksenlere taşıyıcılarından biri olarak görülmelidir. *Kadınca*'nın dile getirdiği kadına karşı şiddet, kadınların özgürce sokaklarda var olabilmesi gibi meseleler ile özellikle 1980'lerin ilk yarısındaki feminist söz ve kampanyalar arasındaki görece örtüşme bunun bir göstergesidir. Düzkan'a göre bu örtüşme yeni feminist hareketin ortaya çıkması ile *Kadınca*'nın başarısını getiren toplumsal koşulların aynı olması ile açıklanabilir.

1970'lerde yeni bir feminist akımın düşünsel nüveleri dendiğinde akademik alanda yapılan çalışmaların da özel bir yeri vardır. Özellikle yetmişlerin ikinci yarısı, 1980'lerde olgunlaşacak feminist harekette önemli yeri olacak olan akademisyen kadınlar için eylemlilik ya da örgütlenme anlamında değilse bile düşünsel anlamda feminist analizlerin oluşmaya başladığı, bu analizlerin yaptıkları akademik çalışmalara yansımaya başladığı dönemdir. Deniz Kandiyoti'nin de kendisiyle yapılan bir söyleşide belirttiği gibi 1975'te Birleşmiş Milletler'in düzenlediği *Dünya Kadın Konferansı* sonrası oluşan cinsiyet eşitliği odaklı uluslararası ortam, kadın sorunları konusunda duyarlı olan Türkiye'li özellikle genç nesil akademisyen kadınlar için iyimser bir atmosfer oluşturduğu kadar, bu alanda akademik anlamda da bir gündem yaratarak daha çok çalışma yapılmasına katkıda bulunmuştur. Elbette bu noktada Türkiye'de kadınların statüsü ve sorunları ile ilgili konuları akademik gündemin bir parçası yapmak için henüz 1960'lardan itibaren uğraş veren Nermin Abadan Unat'ı bir öncü olarak anmak gerekir. Abadan Unat'ın çalışmaları, yetmişlerin ikinci yarısından itibaren artan yeni çalışmalar için önceki dönemle bir köprü görevi görecektir. Abadan Unat, Cumhuriyet devrimlerinin özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınlar için önemli bir ilerleme sağ-

layamadığı tespitinden hareketle kadın nüfusunun çoğunluğunu oluşturan kırsal ve yarı şehirleşmiş bölgelerde kadınların durumunun ve sorunlarının araştırılmasına odaklanmıştır. Bu sorular her ne kadar o dönemde akademik gündemi oluşturan kalkınma, kırsal kalkınma, nüfus ve aile yapısına dair çalışmalar bağlamında ortaya çıkmış olsa da, izleyen yıllarda odağı kadınların işgücüne katılımı, kadın emeği ve patriyarkal aile yapısına kaydıracak feminist çalışmaların önünü açmıştır. Mayıs 1978'de İstanbul'da yapılan *Türk Toplumunda Kadın* başlıklı konferans, bu alanda çalışan kadın sosyal bilimcileri bir araya getirmesi ve hem kadınları ilgilendiren hemen hemen her alanda durum tespiti yapılması hem de henüz adı konulmasa da bir çalışma alanı olarak kadın çalışmalarına öncülük etmesi bakımından önemli bir dönüm noktası sayılmalıdır. Nitekim bir yıl sonrasında aynı isimle çıkan ve konferansta sunulan bildirileri toplayan, Nermin Abadan Unat'ın Deniz Kandiyoti ve Mübeccel Kıray'ın katkılarıyla derlediği kitap, uzun yıllar Türkiye'de kadın çalışmaları alanında başucu kaynağı olarak kalacaktır.

Bu kitapta yetmişlerin ikinci yarısında yaptıkları çalışmalarla yer alan o dönemin genç kadın akademisyenlerinin Türkiye'de sadece akademik bir alan olarak kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının değil feminist politik hattın örülmesinde de kurucu rol oynadıklarını özellikle belirtmek gerekir. Bir başka deyişle, etkileri akademik alanla sınırlı kalmayacak bir dizi analiz bu dönemde yani 1970'lerin sonlarına gelinirken ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, Deniz Kandiyoti'nin odağı *kadınların statüsü* çerçevesinden toplumsal cinsiyet rollerinin değişimine kaydıran çalışmalarının ilk ürünleri, yine Ferhunde Özbay'ın kadınların eğitime erişim konusunda yaşadıkları eşitsizlikler ve ev içi bakım sorumluluklarının ücretli işgücüne katılımlarını nasıl olumsuz etkilediğini gösteren çalışmaları bunların en önemlilerindedir. Bu öncü analizler, sonraki yıllardaki çalışmalarla ve kadın hareketinin gelişimi içerisinde Türkiye'de feminizmin başat düşünsel unsurlarına dönüşecektir.

Bu bağlamda Şirin Tekeli'nin etkisi de ayrıca vurgulanmalıdır. Tekeli'nin Türkiye'de feminist akademik yazının öncül metinlerinden biri olan ve kadınların siyasete katılımını ele alan doçentlik tezi de yetmişlerin ikinci yarısının ürünüdür. Tekeli kendisi de, 1978'de savunduğu ve 1982'de *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat* adıyla kitap olarak basılacak olan doçentlik tezinin feminist harekete adım atmasında önemli bir yeri olduğunu belirtir. 1977'de bu tezden yola çıkarak yazdığı ve yayımlanan ilk makalesi olan *Siyasal İktidar Karşısında Kadın* başlıklı makalesinin teorik temeli 1970'ler boyunca Batı'da ikinci dalga'nın etkisiyle sayıları ve etkileri hızla artmış olan feminist akademik yayınlara dayanır. Özellikle kadın emeğine ve kadın özgürleşmesinin ekonomi politığına odaklanan İngilizce ve Fransızca çalışmalara

rın Tekeli'nin oluşturduğu analitik çerçevede etkili olduğunu söylemek gerekir. Nitekim makalenin epigrafının Sheila Rowbotham'ın *Kadınlar, Direniş ve Devrim: Modern Dünyada Kadınların ve Devrimin Tarihi* kitabından olması da bir tesadüf değildir. Zira İngiltere'de ikinci dalganın ve sosyalist feminizmin öncü isimlerinden olan Rowbotham'ın kitabı, devrimci hareketlerin erkek egemen yapısının önemli bir eleştirisini sunar. Tekeli gibi çoğunluğu sola yakın ya da sol hareket içinden gelen Türkiyeli feministler de 1970'ler boyunca bunu yakıcı biçimde deneyimlemişlerdir. Dolayısıyla *devrim içinde devrim* düşünceciyle kadınların kendi seslerini bulmaları ve kendileri için örgütlenmeleri gerektiği düşüncesinin tarihsel ve sosyolojik olarak izini süreren bu literatürün, o dönemde benzer bir biçimde yeni bir feminizmin düşünsel ve akademik olarak peşine düşen ve sonrasında da 1980'lerdeki feminist hareket içinde yer alan kadın akademisyenler üzerinde çok önemli bir etkisi olmuştur. Buna ek olarak, Tekeli'nin kitabının Türkiye'deki feminist düşünce üzerinde bıraktığı bir diğer önemli iz, Cumhuriyetin kadın projesi ve Kemalizm'e ilişkin analizlerde görülür. Tekeli'nin, Kemalist kadın hakları perspektifinin Batılılaşma yolunda sembolik bir unsurdan öteye gitmediği ve yine kadınların siyasî haklarının yeni rejime modern ve demokratik bir imaj çizmek üzere başvurulmuş taktiksel bir adım olduğu yönündeki tespitleri yetmişlerin sonlarındaki çalışmalarında oluşmaya başlamıştır. Kendisinin de yıllar sonra bir söyleşide *mahcup feminist* olarak nitelendirdiği ve o dönem daha çok Marksist çerçeveden ortaya koyduğu bu ilk tespitler, Marksist çerçeveden uzaklaştığı sonraki çalışmalarında daha da olgunlaşan *devlet feminizmi* argümanının bileşenlerini oluşturmuştur. Kemalizm'e ilişkin ortaya konan devlet feminizmi tezi, Türkiye'de 1980'lerden itibaren güçlenen feminist düşün ve yazında çok belirleyici olmuş, bugün de etkisini koruyan analizlerden biridir.

1980'lere Girerken Kadın Hareketinin Birikimi

Türkiye'de kadın hareketi ve feminizm tarihi yazınının yeni bir değerlendirmeye ihtiyaç duyduğu, son dönem yapılan çalışmalarla daha net ortaya çıkıyor. Bu değerlendirmenin ana eksenini, kadın hakları ve feminist aktivizmin kırılmalar ve ayrışmalar içeren *dalgalı* tarihini yadsımayan, ama mücadeleyi de bu dalgalara indirgemeyen bir bakış açısı oluşturuyor. Özellikle *suskun* yıllara odaklanan bu bakış açısı, Türkiye kadın hareketini, süreklilikleri ve farklı mücadele eksenleri arasındaki köprüleri de dikkate alan daha geniş bir çerçeveden görme olanağı sunuyor. Böylesi bir çerçevenin ortaya koyduğu en önemli tespit, 1940'lardan 1960'lara kadın örgütlerinin verdiği mücadelenin, bütün sınırlılıklarına rağmen kadın-erkek eşitliği gündemini canlı

tutmak konusundaki katkısıdır. Eşitlik gündeminin kadınların çalışma yaşamındaki hakları ve Medeni Kanun değişiklikleri gibi önemli maddelerine dair bilgi ve deneyim mirası, kadın örgütleri sayesinde bir sonraki kuşağa aktarılmıştır. Bu aktarım, onyıllar boyunca çalışmalarını sürdürmeyi başaran TKB gibi kadın örgütleri aracılığı ile olduğu kadar THKD, ÜKD gibi karma meslek örgütlerinden ayrı olarak kendi meslek örgütlerini kuran kadınların mücadeleleri ile de mümkün olmuştur. Kadın aktivizmi, 1960'ların ikinci yarısından itibaren, gerek dünyada artan siyasî ve toplumsal hareketler, gerekse daha özgür hale gelmiş Türkiye siyasî ortamında ve tabii 68 rüzgârının etkisiyle hem örgütsel hem de söylemsel bir çeşitlenme içine girmiştir.

1970'ler, kadın hareketindeki çeşitlenme dinamiğinin asıl meyvelerinin görüldüğü, mücadelenin önemli bir ivme kazandığı dönemdir. Kadınların, özellikle sol siyasal hareketler içinde yer alarak yaşadıkları politizasyon süreci, bu hareketler içerisinde ayrı kadın örgütleri kurmalarını ve o döneme kadar egemen olan Kemalist kadın hakları çizgisinden ayrışmalarını getirmiştir. 1975'ten itibaren özellikle İKD'nin öncülük ettiği kitleselleşme ile kadın mücadelesi gündemini büyük oranda şekillendiren sol kadın örgütleri, bu mücadelenin dönüşümünde çok önemli bir rol oynamıştır. Önceki iki onyılta esas olarak kazanılmış hakların korunmasına odaklanan kadın hareketi, niceliksel bir genişleme ve çoğalmanın yanında, niteliksel bir değişimi de içeren bu süreçte, daha eleştirel ve yeni haklar kazanmak odaklı bir politik hattı benimsemiştir. Sol kadın örgütlerinin yanı sıra, yerleşik Kemalist kadın örgütlerinin de daha aktif bir çizgi izlemeye başladığı, kadın mücadelesinin bu iki hattının zaman zaman söylem ve hatta eylem düzeyinde bile ortaklaşabildiği yıllar olmuştur yetmişler. Bunun böyle olabilmesi, Türkiye sosyal ve toplumsal ortamı kadar, uluslararası kadın hakları mücadelesi ve kadın hareketinin gelişimi ile de ilgilidir. 1975'in *Kadın Yılı* ilan edilmesiyle başlayan, BM'nin öncülük ettiği küresel toplumsal cinsiyet eşitliği gündemi, her yerde olduğu gibi Türkiye'de de kadın hareketinin kazandığı ivme için son derece kritik bir meşruiyet zemini sağlamıştır. Bu küresel zeminin 1970'lerden seksenlere sürekliliği içinde, kadın hareketinin bütün bileşenleri ile 1970'ler boyunca gündemleştirdiği eşit işe eşit ücret, kadınların sosyal hakları, çalışma yaşamına ilişkin haklar ve Medeni Kanun'da toplumsal cinsiyet eşitliği açısından yapılması gereken değişiklikler gibi konular, asla azımsanmaması gereken çok önemli bir birikim yaratmıştır. 1980 sonrası kadın hareketi tarafından savunulacak birçok talep ve görüş bu birikimin üzerine kurulacak, 1970'lerdeki talepler, 1980'ler ve 90'larda dile getirilecek olanların adeta ön çalışması olacaktır. Hatta 1980 sonrası feminist gündemin önemli maddelerinden olacak kürtaç dahi 1970'li yıllarda tartışılmış, kürtaçın serbest bırakılmasına ilişkin talepler sağlık alanındaki sivil toplum kuru-

luşlarının yanında kadın örgütlerince de dile getirilmiş, 1979 yılında o dönem kontenjan senatörü olan Nermin Abadan Unat, İstanbul CHP senatörü Solmaz Belül ve üç CHP'li milletvekili ile birlikte kürtağın serbestleşmesi için yasa önerisi vermiştir (*Cumhuriyet*, 24 Şubat 1979).

1980 sonrası gelişen yeni feminist hareketin, 1970'lerdeki kadın mücadelesi ile aslında oldukça belirgin olan bu bağını neden uzun yıllar görmezden geldiği sorusunun yanıtı kuşkusuz çok katmanlıdır. Bunda, yeni feminist hareketi oluşturan ve çoğunluğu soldan gelen kadınların kendi politik geçmişleri ile ilişkileri kadar 1980 sonrası dönemde genel olarak Türkiye'deki muhalif siyaseti özel olarak da egemen olan feminist pozisyonu şekillendirmiş sol ve Kemalizm eleştirisinin önemli bir payı vardır. Fakat yeni feminist hareketin 1970'lere baktığında *suskun* yıllar görmesinin belki de en temel nedenlerinden biri, bu dönemde aktif olan kadın örgütlerinin kendilerini feminist olarak görmemeleri, hatta çoğunun feminizme karşı çıkmasıdır. Gerçekten de erkek egemenliğini yalnızca kadın hakları ve eşitlik bağlamında değil bir sistem olarak karşısına alan, kadın cinselliğinden beden siyasetine, kadın emeğinden kadına karşı şiddete, bütünsel bir karşı çıkışla açıkça feminizmi benimseyen bir hareketten ancak 1980'den sonra bahsedilebilir. Öte yandan Türkiye'de ikinci dalga olarak adlandırılan feminizmin, 1980'den sonra birden bire, yoktan ortaya çıktığı da düşünülemez. Yeni bir feminizmin düşünsel kökleri, politik bir harekete dönüşmemiş ve kimi zaman henüz mahcup bir tonda dile getirilmiş olsa da 1970'lerde net bir biçimde görülebilir. Bu kökler, en belirgin halleriyle 1970'ler edebiyatında ve dönemin sonlarına doğru gelen akademik çalışmalarda izlenebilir. Öyle ki Türkiye'de 1980 sonrasında gelişen feminizmin politik, ideolojik ve entelektüel seyrini, *Ölmeye Yatmak* ya da *Yürümek*'e bakmadan, Şirin Tekeli gibi feminist akademisyenlerin 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yaptıkları çalışmaları dikkate almadan anlamak mümkün değildir. Nitekim 1970'lerin özellikle ikinci yarısından itibaren kazanılan ivme, 12 Eylül sonrası ağır baskı ortamında derneklerin kapatılması ve siyaset yasakları ile birlikte örgütlü mücadele bağlamında kesintiye uğramış olsa da 1970'lerden 1980'lere uzanan ve sonunda yeni bir feminizme varacak düşünsel bir yolculuktan pekâlâ bahsedilebilir. 1981'den itibaren başlayan ilk feminist bilinç yükseltme toplantıları, 1982'de *Yazarlar Kooperatifi*'nin (YAZKO) düzenlediği Kadın Sorunları Sempozyumu ile feminizmin dillendirilmeye başlanması, 1983'te yine YAZKO'nun *Somut* dergisinde feministlere özel bir sayfa ayrılması ve nihayet Türkiye'nin ilk feminist yayınevi olan *Kadın Çevresi Yayınları*'nın kurulması, 1980 sonrası birdenbire oluşan bir feminist uyanıştan ziyade 1970'lerden başlayan bu düşünsel yolculuk içinde anlaşılabilir. Kuşkusuz, 1980'lerden itibaren feminizm politik ve düşünsel olarak geliştikçe, feminizm içi po-

litik farklılıklar da belirginleşecektir. YAZKO'nun 1982'deki sempozyumu sonrası Şirin Tekeli'nin söyleşi yaptığı Nermin Abadan Unat, kendisini "...evrimci ve yasal yolla değişim sağlamaya çalışan bir feminist" olarak tanımlarken, "uç noktalara uzanan" radikal feminizme yakın olmadığını belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 15.06.1982). İzleyen yıllarda da bu çizgiyi benimseyen Kemalist kadın hareketi eşitliği temel alan bir mücadelede ısrar ederken, feminist hareket ve yazın esas olarak radikal ve sosyalist feminist akımların rengini verdiği bir zeminde ilerleyecek, kadın mücadelesinin 1970'lerden devraldığı ivmeyi patriyarkaya karşı tam bir feminist meydan okumaya, mor bir başkaldırıya dönüştürecektir.

